

О.Ф.Пасєкаад'юнкт Львівського державного
університету внутрішніх справ

УДК 343.22

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ США ТА АНГЛІЇ

Розглядається процес становлення концепції кримінальної відповідальності юридичних осіб за вчинення суспільно небезпечних діянь та сучасний стан цього інституту кримінального права у США та Англії.

Рассматривается процесс становления концепции криминальной ответственности юридических лиц за совершение общественно опасных деяний и современное состояние этого института криминального права в США и Англии.

The process of formation of the concept of criminal responsibility of legal entities for committing socially dangerous crimes and modern state of this criminal law institute in the USA and England are examined.

Питання кримінальної відповідальності юридичних осіб неоднозначне. Воно викликає багато критичних зауважень з боку окремих науковців, які спираються на відсутність такої відповідальності в історії розвитку вітчизняної правової думки. Однак, на нашу думку, таке безапеляційне ігнорування кримінально-правової теорії і практики, яка має місце у ряді держав, безпідставне.

На даний час спостерігається стійка тенденція до збільшення наукових публікацій, які присвячені дослідженню кримінальної відповідальності юридичних осіб. При цьому думки дослідників про перспективність та можливість такої відповідальності у багатьох випадках протилежні. Враховуючи розбіжності у поглядах з цього питання, особливого значення набуває те, що проблема оцінки корпоративної відповідальності з позиції кримінально-правової теорії все ж розвивається у науковій думці.

Не зважаючи на погляди окремих дослідників щодо безперспективності концепції корпоративної відповідальності, вона знайшла своє втілення у конструкціях кримінально-правових норм багатьох сучасних держав світу, зокрема, США та Англії. Ці держави, які значно випередили Україну у питанні становлення і розвитку ринкових відносин, набагато раніше зіткнулись зі зростаючим впливом юридичних осіб на економіку, з появою нових форм економічної злочинності, недобросовісної конкуренції тощо. Усе це зумовило законодавців цих держав до розгляду проблеми суб'єкта злочину і кримінальної відповідальності під якісно новим кутом, що у кінцевому результаті призвело до накладання прямих каральних санкцій безпосередньо на юридичну особу.

Досвід цих держав щодо кримінально-правового регулювання суспільних відносин, на нашу думку, є корисним для вітчизняних досліджень, а тому потребує більш глибокого аналізу.

Дослідженню питань кримінальної відповідальності юридичних осіб в зарубіжних державах, зокрема, США та Англії присвятили свої праці Г. І. Агафонов, О. Ю. Антонова, П. Н. Бирюков, Б. В. Волженкін, В. К. Грищук, О. О. Дудоров, С. І. Келіна, І. В. Красницький, Н. Є. Крилова, В. Н. Кудрявцев, А. С. Нікіфоров, В. А. Пимонов, І. В. Сітковський, В. М. Смітєнко та ін. Серед вітчизняних досліджень цьому питанню приділено досить мало уваги, що зумовлює потребу у глибокому та детальнішому науковому аналізі.

У цьому контексті ми поставили мету — проаналізувати норми кримінальних

законодавств США та Англії, які регламентують кримінальну відповідальність юридичних осіб, а також акцентувати увагу на необхідності дослідження цієї проблеми.

Кримінальне законодавство США, яке розвивалась на основі англійського загального права, протягом довгого часу питання про відповідальність корпорацій розглядає у практичній площині. Так, у 1887 р. був прийнятий Закон про торгівлю між штатами, а у 1890 р. — антитрестовий кримінальний закон Шермана, які діють до даного часу. З їх прийняттям стає очевидним намір законодавця здійснювати боротьбу з небезпечними проявами діяльності корпорацій у сфері економіки шляхом застосування кримінально-правових санкцій до корпоративних суб'єктів [1, с. 279.].

Право США передбачає декілька видів юридичних осіб: комерційні корпорації (*business corporations*), партнерства (*partnerships*), компанії з обмеженою відповідальністю (*limited liability companies*), некомерційні асоціації (*not-for-profit associations*) і т. д. Юридичні особи у США можуть бути приватними (*private*) або публічними (*public*).

Найбільшого розповсюдження серед видів юридичних осіб у США набула “корпорація”, яка визначається як юридична сутність, що є відмінною від індивідів, які її утворюють [2, с. 110]. Під корпорацією розуміють будь-яку юридичну особу за виключенням тих установ, які організовані або очолюються урядовим органом для виконання урядових програм.

Цікавим є саме визначення поняття “юридична особа”. Так, Зведення Законів США у § 18 (злочини та кримінальний процес) визначає поняття “юридична особа” як будь-яку особу, крім фізичної особи. А в ст. 10 Кримінального кодексу штату Нью-Йорк зазначається, що під поняттям “особа” розуміється людина, а необхідних випадках публічна чи приватна корпорація, неінкорпороване об'єднання, товариство, уряд чи урядова установа. Законодавство США визнало суб'єктом злочину державу, оскільки прямо передбачило таку можливість у наведеному вище визначенні. Безперечно, цей факт свідчить про одне — високий рівень розвитку суспільства взагалі, а також держави, зокрема [3, с. 55].

У США, на фоні економічного зростання, збільшення кількості корпорацій, підвищення їх ролі в суспільному житті стала необхідність більш жорсткої регламентації та контролю за їх діяльністю. На початку XX ст. Конгрес США в Акті Елкінса (*Elkins Act*) сформулював положення, що дія чи бездіяльність службовця корпорації в межах своїх повноважень вважається дією чи бездіяльністю самої корпорації. Це положення 1909 р. розглянув Верховний Суд США на предмет його конституційності по справі “New York Central & Hudson River Railroad Co.” vs “United States”. При слуханні апеляції на обвинувальний вирок проти New York Central за порушення Акту Елкінса адвокат аргументував невідповідність Конституції розділу I Акту про відповідальність корпорації за дії службовців, агентів та співробітників тим, що накладання штрафу на корпорацію за дії її співробітників зводиться до відбирання грошей у безневинних акціонерів та їх покарання без належного судового процесу. Верховний Суд не погодився з таким твердженням, визнавши можливість кримінальної відповідальності корпорацій [4, с. 12].

Відповідно до федерального права юридичні особи у США можуть відповідати за злочинні діяння своїх агентів. Зведення законів США застосовує термін “особистість” (*persona*) або “хто б не” (*whoever*), які включають також і юридичних осіб. Юридична особа підлягає кримінальній відповідальності у випадку відсутності, або неналежного контролю за індивідами, які вчинили злочин (активне хабарництво, торгівлю впливом, відмивання грошей).

Термін “торгівля впливом” (*trading of influence*) у законодавстві США не передбачений. Залежно від прояву такого роду злочинної поведінки застосовуються різноманітні федеральні закони (“Про шахрайство з федеральною поштою”, “Про вимагання”, “Про порушення Федерального закону про транспорт” та ін.).

Відповідно до федерального прецедентного права вина компанії може виражатись у т. зв. “навмисній сліпоті” (*willful blindness*) чи “навмисному незнанні”, що є достатньою підставою для звинувачення юридичної особи.

Відповідно до п. 8 § 1.13 Модельного (Примірного) кримінального кодексу США, який містить загальні положення про принципи, інститути, склад злочину і т. д., терміни “особа”, “виконавець” охоплюють як фізичних, так, у певних випадках, і юридичних осіб.

Корпоративний злочин (*corporate crime*) визначається як передбачене законом кримінально каране діяння, що вчиняється, безпосередньо корпорацією чи її представниками (агентами) в інтересах своєї корпорації [5, с. 40].

Корпорація може бути засудженою, якщо: вона не виконала обов'язки, які на неї

покладені відповідно до закону; вчинила злочин, який передбачений не кримінальним законодавством (екологічним, фінансовим, адміністративним та ін.); вчинення злочину було санкціоновано, наказано, виконано або допущено за необережністю ради директорів або вищим представником правління, який діяв від імені корпорації у межах своєї посадової компетенції [6, с. 209].

Американські дослідники Маршал Клайлард та Петер Йєгер відокремлюють шість Основних видів корпоративних злочинів у сфері економічної злочинності:

1) порушення адміністративних актів та постанов (недотримання урядових постанов та розпоряджень про відклик бракованих товарів чи відмову від будівництва повітряно-очисних споруд);

2) порушення природоохоронних розпоряджень, забруднення повітря та води, забруднення місцевості нафтою чи хімічними продуктами;

3) фінансові правопорушення (протизаконні субсидії політичних організацій, підкуп політиків, порушення валютного законодавства та ін.);

4) недотримання положень про захист та безпеку праці (дії, що суперечать положенням про працю та зарплату, в тому числі дискримінація найманих працівників за ознакою статі, раси чи релігії);

5) виробничі злочини (наприклад, виробництво та продаж ненадійних та таких, що становлять загрозу для життя автомобілів, літаків, автопокришок, приладів, що завдають шкоди здоров'ю товарів, ліків тощо);

6) нечесна торгова практика (наприклад, порушення умов конкуренції, встановлення договірних цін та нелегальний поділ ринку) [4, с. 13].

Параграф 2.07.(4)(с) Модельного кримінального кодексу зазначає, що агентом корпорації визнається фізична особа, наділена повноваженнями, здійснення який відповідає діяльності корпорації в цілому.

Відповідно до положень доктрини *respondeat superior* (від. лат. — відповідальність вищого), яка має цивілістичне походження, корпорація може підлягати кримінальній відповідальності за незаконні дії своїх керівників, інших службових осіб, працівників, а також агентів, що діяли у межах службових обов'язків і на користь корпорації.

Корпорація не визнається суб'єктом злочину лише у двох випадках:

1) коли санкція норми не містить покарання у вигляді штрафу, як основного виду покарання, що застосовується до корпорацій;

2) коли злочин не може бути вчинений юридичною особою через специфічну юридичну природу (згвалтування, спричинення тілесних ушкоджень та ін.)

Для звинувачення юридичної особи в активному хабарництві, торгівлі впливом чи відмиванні грошей, не обов'язково повинна бути отримана корпорацією реальна вигода. Відповідно до практики Верховного Суду США корпорація може підлягати кримінальній відповідальності за порушення Закону "Про торгівлю між штатами".

Юридична особа може бути звинувачена у злочинному діянні навіть у тих випадках, коли не було встановлено конкретної винної фізичної особи. На час розслідування орган управління організацією може бути відсторонений від виконання своїх обов'язків. При цьому нова адміністрація юридичної особи може визнати вину і забезпечити надання документації та інших доказів, які дозволять здійснити ідентифікацію і судове переслідування винних фізичних осіб.

Відповідно до Закону "Про іноземну корупційну практику" організації і пов'язані з нею фізичні особи "самостійно" і "незалежно" підлягають кримінальній відповідальності за корупційні діяння (глава 15 Зведення законів США, Секція 78dd-1 і наст.). Кримінальне переслідування фізичних осіб, які є виконавцями, підбурювачами, пособниками активного хабарництва, торгівлі впливом чи відмивання грошей не виключає кримінальної відповідальності організації. Питання про притягнення юридичної особи, поряд з фізичною особою, до відповідальності вирішується стороною обвинувачення. Сторона обвинувачення також вирішує в одному чи різних процесах розглядати питання про притягнення до відповідальності індивіда та організації. Таким чином, переслідуванню організації може передувати притягнення до відповідальності фізичних осіб, які причетні до цього ж злочину, враховуючи тих фізичних осіб, через яких діяла юридична особа.

Принципи Федерального судового переслідування комерційних організацій 1999 р. (зі змінами 2003 р.) передбачають, що до корпорації не повинно застосовуватись покарання, враховуючи специфіку даного суб'єкта, яке не відповідає характеру вчиненого нею суспільно небезпечного діяння.

Загальноправовий принцип кримінального переслідування корпорацій, який

вироблений американською прокурорською практикою полягає у тому, що не можна нехтувати можливістю притягнення корпорацій до кримінальної відповідальності, спираючись на їх штучну і децю аморфну природу; одночасно не слід занадто посилювати кримінальне переслідування корпорацій, оскільки безпідставність такого переслідування може мати негативні соціально-економічні наслідки для суспільства і держави в цілому [7, с. 241].

Крім федерального рівня, кримінальна відповідальність корпорацій, передбачена законодавством кожного штату. Зокрема, кримінально-правові норми законодавства штату можуть застосовуватись у випадку вчинення хабарництва у приватному секторі, коли до вказаних дій не причетні публічні службові особи.

Що стосується санкцій, які можуть бути застосовані до юридичних осіб у США, то слід зазначити, що вони досить різноманітні. Організаціям може бути заборонено займатись підприємницькою діяльністю і укладати правочини з федеральними органами влади, відмова у наданні ліцензії на імпорт і т. д. До юридичної особи може також застосовуватись штраф та конфіскація (як в кримінально-правовому так і цивільному порядку).

Законодавство США передбачає альтернативні розміри штрафу для організацій. Так, Секція 3571 Глави 18 Зведення законів США зазначає, що розмір штрафу для організацій може бути:

- 1) визначений у законі, відповідно до якого винесений вирок;
- 2) у подвійному розмірі прибутку чи збитку (якщо злочиним спричинено грошові втрати у фізичної особи); 500 тис. \$ у випадку засудження за фелонію (англ. *felony* — у кримінальному праві США і Англії категорія, яка позначає тяжкий злочин). До юридичної особи, яка обвинувачується у діях злочинного характеру — підкупі публічних службових осіб чи свідків — може бути застосовано максимальний розмір штрафу, або, як альтернатива, потрібний розмір грошових коштів чи майна, які пропонувались чи були отримані як хабар (§ 201 Глави 18 Зведення законів США).

Норми законодавства про боротьбу з відмиванням грошей передбачають для юридичних осіб штраф у розмірі 500 тис. \$ або подвійному розмірі капіталу, який використовувався у такій діяльності. Крім цього, також може бути накладений штраф у цивільно-правовому порядку (§ 1956, 1957 Глави 18 Зведення законів США).

У Законі “Про іноземну корупційну практику” (FCPA) передбачено для юридичних осіб як кримінально-правові, так і цивільні санкції. У випадку кримінального переслідування на юридичну особу може бути накладено штраф у розмірі до 2,5 млн. \$ за порушення встановлених FCPA правил ведення рахунків і 2 млн. \$ — за порушення умов статей FCPA щодо хабарництва.

Цікавою є правова регламентація кримінальної відповідальності корпорацій в Англії. Основним нормативним актом Англії, який регулює створення і діяльність юридичних осіб є Закон “Про компанії” 1985 року.

У правовій системі Англії розрізняють шість основних форм комерційних організацій, зокрема:

- 1) публічні компанії з обмеженою кількістю акцій (*public companies limited by shares*);
- 2) публічні компанії, обмежені гарантією наявного акціонерного капіталу (*public companies limited by guarantee having a share capital*);
- 3) приватні компанії з обмеженою кількістю акцій (*private companies limited by shares*);
- 4) приватні компанії, обмежені гарантією наявного акціонерного капіталу (*private companies limited by guarantee having a share capital*);
- 5) партнерства з обмеженою відповідальністю (*limited liability partnerships*);
- 6) європейські групи економічних інтересів (*european economic interest groupings*) [2, с. 21-22].

Щодо становлення кримінальної відповідальності корпорацій в Англії то варто зазначити, що така можливість початково виключалася. Це було зумовлено вимогою права про те, що підсудний сам особисто повинен з’явитися в суд. Однак у середині XIX ст. в країнах загального права (Англія, США) суди почали в окремих випадках притягати до кримінальної відповідальності корпорації за невиконання власних обов’язків, покладених на них законом, а потім і за неналежне вчинення правомірних дій, результатом яких стало заподіяння шкоди суспільству [3, с. 53]. Слід підкреслити, що ця шкода повинна мати такий рівень суспільної небезпеки, що застосування санкцій інших галузей права фактично було неадекватне даній шкоді.

Визнання юридичної особи суб'єктом злочину в Англії відбулося у середині XIX століття [8, С. 45]. У 1846 р., Лорд Детлем виніс рішення в справі “The Queen vs Great North of England Railway Co.” (королева проти компанії Велика залізниця Півночі Англії), в якому вказав, що корпорації можуть визнаватися суб'єктом злочину за вчинення неналежним чином правомірних дій [4, с. 12].

У справі “H.L. Bolton (Engineering) Co. Ltd” проти “T.J. Graham & Sons Ltd.” 1997 р. Лорд-суддя Денінг скористався порівнянням корпорації з людським тілом, щоб спромогтися розмежувати руки (службовців) та мозок (керівників, власників). Власне мозок можна ототожнити з контрольним розумом та волею компанії. Головне ж полягає в тому, що необхідно довести наявність причинного зв'язку між мозком та руками і тоді компанію можна притягати до відповідальності [9, с. 69].

З 1944 р. стало можливим притягнення корпорацій до відповідальності як виконавців, так і співучасників. Також при цьому досить часто використовується принцип “alter ego”. Тому винне діяння осіб, які входять в орган управління юридичної особи, вважається вчиненням самою юридичною особою. У тих випадках, коли злочин вчинено посадовою особою, корпорація відповідає як виконавець злочину. Якщо ж службовець є співучасником — юридична особа підлягає відповідальності як співучасник [1, с. 282].

З цього принципу англійське кримінальне право, як і право США робить виключення. По-перше, ставити у вину діяння представника юридичній особі не видається можливим, коли мова йде про злочини, які за своєю природою не можуть бути вчинені останньою (статеві злочини та ін.). По-друге, якщо мова йде про злочини за які передбачено покарання у вигляді довічного ув'язнення, принцип “alter ego” також не може використовуватись, оскільки до корпорації не може бути застосований такий вид покарання.

Загальні засади кримінальної відповідальності юридичних осіб передбачені Законом “Про тлумачення” 1978 р. Юридична особа у Англії може підлягати кримінальній відповідальності за корупційні діяння, відмивання доходів і фінансування тероризму (торгівля впливом, на відміну від США, у Англії не криміналізована).

Відповідальність за корупцію у Англії передбачена у трьох різних кримінальних законах, зокрема: Законі “Про запобігання корупції в публічних органах” 1889 р. і законах “Про запобігання корупції” 1906 і 1916 рр. Вказані закони розглядаються як один і застосовуються на всій території держави. Вони охоплюють активну та пасивну корупцію як в публічному, так і в приватному секторі. Суб'єктом корупційних діянь можуть бути як фізичні, так і юридичні особи (Закон “Про тлумачення”).

Кримінальна відповідальність організацій за хабарництво чи відмивання грошей залежить від того, чи був умисел фізичної особи, яка вчинила злочинне діяння, частиною “наміру чи волі” самої юридичної особи. Права та обов'язки організації передбачені правилами, у відповідності до яких визначається чи відносяться дії фізичних осіб до дій юридичної особи. Дії службовців і представників, які призначені компанією, вважаються діями самої компанії.

Відповідальність юридичної особи не виключає кримінального переслідування винних фізичних осіб. При цьому притягнення до відповідальності юридичної особи можливе у випадку, якщо фізична особа за це діяння не була засуджена.

Відповідно до Закону “Про тлумачення” до юридичних осіб можуть застосовуватись ті ж види покарань (крім позбавлення волі) що й до фізичних осіб. У випадку хабарництва чи відмивання грошей на організацію може бути накладено “необмежений штраф” (*unlimited fine*). У даному випадку штраф, який накладається на юридичну особу не обмежений розміром, він визначається судом з урахуванням принципів ефективності, пропорційності і превенції. Закон “Про кримінальні процедури” передбачає можливість конфіскації незаконно отриманого юридичною особою доходу.

Інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб у США та Англії є закономірною спробою вказаних держав посилити контроль за негативними наслідками діяльності колективних утворень. У законодавствах зазначених держав, як видається, ідея кримінальної відповідальності корпорацій базується більшою мірою на її доцільності та необхідності. Та обставина, що такий вид відповідальності у цих державах існує протягом тривалого проміжку часу, а також те, що досі від нього не відмовились, свідчить про відповідну ефективність такого інституту кримінального права.

Прагнення України до інтеграції у світову співдружність вимагає приведення вітчизняного законодавства у відповідність до сучасних вимог. Звісно, імплементація всіх надбань кримінально-правової думки зарубіжних держав не видається можливою,

враховуючи відмінності у правових сім'ях, релігійних, культурних та інших традиціях. Однак окремі напрацювання, які витребовані сучасними умовами, одним із яких, на нашу думку, є кримінальна відповідальність юридичних осіб, потребує ґрунтовного вивчення та можливого запровадження в українське законодавство.

Список використаних джерел

1. Пимонов В. А. Теоретические и прикладные проблемы борьбы с общественно опасными посягательствами средствами уголовного права / В. А. Пимонов. — М. : Юрлитинформ, 2007. — 336 с.
2. Бирюков П. Н. Уголовная ответственность юридических лиц за преступления в сфере экономики (опыт иностранных государств) / П. Н. Бирюков. — М. : Юрлитинформ, 2008. — 136 с.
3. Грищук В. К. Глобалізація і проблеми кримінальної відповідальності юридичних осіб / В. К. Грищук, А. М. Цюра // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. — 2002. — Вип. 7. — С. 49-58.
4. Волженкин Б. В. Уголовная ответственность юридических лиц / Б. В. Волженкин // Санкт-Петербургский юрид. ин-т Генеральной прокуратуры РФ. — СПб., 1998. — 40 с. — Библиогр. в подстроч. примеч. — (Серия «Современные стандарты в уголовном праве и уголовном процессе»).
5. Каменський Д. В. Корпорація як суб'єкт федеральних податкових злочинів у США / Д. В. Каменський // Кримінальне право України. — № 4. — К., 2006. — С. 39-49.
6. Мелешко Н. П. Уголовно-правовые системы России и зарубежных стран (криминологические проблемы сравнительного правоведения, теории, законодательная и правоприменительная практика) / Н. П. Мелешко, Е. Г. Тарло. — М. : Юрлитинформ., 2003. — 304 с.
7. Каменський Д. В. Кримінальна відповідальність корпорацій за вчинення федеральних злочинів у США : вихідні засади / Д. В. Каменський // Університетські наукові записки. — 2006. — № 1 (17). — С. 238-244.
8. Уголовное право зарубежных государств : Общая часть / Под. ред. И. Д. Козочкина. — М. : Ин-т международного права и экономики имени А. С. Грибоедова, 2001. — 576 с.
9. Лейленд П. Кримінальне право: Злочин, покарання, судочинство : Англійський підхід. / П. Лейленд [З англ. пер. П. Тарашук]. — К. : Основи, 1996. — 207 с.

Надійшла до редакції 01.06.2009
Рекомендована до друку 19.06.2009

